

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
<http://www.ff.ues.rs.ba>

За издавача

Др Драга Мастиловић

Редакција

Др Андреј Ментел, Универзитет у Братислави, Словачка
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет у Поатјеу, Француска
Др Наталија Касаткина, Универзитет у Јарославу, Русија
Др Клавдија Кутнар, Универзитет у Копру, Словенија
Др Светлана Куртеш, Универзитет у Мадери, Португалија
Др Александар Јокић, Универзитет у Портланду, САД
Др Теодора Попеску, Универзитет Алба Јулија, Румунија
Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Огњен Куртеш, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Вишња Вишњевац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Милка Грмуша, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Главни и одговорни уредник

Др Јелена Марковић

Секретар

Срђан Шућур

Контактни подаци Уредништва

Адреса: Алексе Шантића 1, 71420 Пале
Мејл: info@ff.ues.rs.ba
Број телефона: 057 225191

Лектура и коректура

Сузана Катава
Др Фредерикос Валетопулос
Др Иван Јовановић
Др Исидора Вотлс

Припрема за штампу

Оља Мрда

Штампа

„КОРИКОМЕРС“ С. Р., Источно Сарајево

Тираж

200

ISBN 978-99976-45-21-0
COBISS.RS-ID 136184577

УНИВЕРЗИТЕТ У
ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

Посебна издања
НАУЧНИ СКУПОВИ

НАУКА И СТВАРНОСТ

Зборник радова са научног скупа
(Пале, 22. мај 2021)

Књига 15

Пале, 2022

Садржај

ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК У БАЛКАНСКОМ КОНТЕКСТУ: ЈЕЗИЧКИ, КЊИЖЕВНИ И КУЛТУРОЛОШКИ ПРИСТУПИ LA LANGUE FRANÇAISE DANS LE CONTEXTE BALKANIQUE : APPROCHES LINGUISTIQUES, LITTÉRAIRES ET CULTURELLES	11
Svetlana S. Jakimovska, Emma P. Mignocchi La présence du français à l'Université « Goce Delcev » de Stip – le prisme des étudiants et le prisme des professeurs	13
The Presence of French at the “Goce Delcev” University in Stip - the Prism of Students and the Prism of Professors – <i>Summary</i>	32
Jovica M. Mikić (Auto)évaluation de cours de fle donné par les étudiants de Banja Luka	35
(Само)евалуација курсева француског језика које реализују студенти из Бање Луке – <i>Резиме</i>	48
Anastasija B. Gorgiev Stojanović Rôle de genre dans les manuels de français langue étrangère en Serbie	49
Gender Roles in French as a Foreign Language Textbooks in Serbia – <i>Summary</i>	64
Natalia V. Sakellari Application de la pédagogie différenciée en classe de FLE en Grèce	65
Implementation of Differentiated Instruction in Greek FFL Classroom – <i>Summary</i>	80
Sofija B. Filipović Contextualisation des outils pédagogiques : création d'un manuel de FLE pour les besoins des étudiants de la langue et littérature françaises serbophones	83
Contextualization of Teaching Tools: Creating French as a Foreign Language Textbook Adapted to the Needs of Serbian Speaking Students of French Language and Literature – <i>Summary</i>	102
ФИЛОЗОФИЈА, НАУКА И ДРУШТВО ЗНАЊА PHILOSOPHY, SCIENCE AND KNOWLEDGE SOCIETY	105
Биљана Ж. Балта Харт и Негри: критика политичког глобализма	107
Hardt and Negri: Criticism of the Political Globalism – <i>Summary</i>	125

Šejla E. Avdić	
Znanje i zbilja u Platonovoj koncepciji metafizike	127
Knowledge and reality in Plato's conception of metaphysics – <i>Summary</i>	137
Srđan D. Maraš	
Aesthetic Education in the Age of Spectacular Capitalist Culture	139
Естетско образовање у доба спектакуларне капиталистичке културе – <i>Rezime</i>	161
Владимир М. Дрекаловић	
Поредак и слобода – један примјер из егзактне науке	163
Order and Freedom - An Example from an Exact Science – <i>Summary</i>	170
Огњен Р. Кандић	
Историја филозофије као историја проблема	171
History of Philosophy as a History of Issues – <i>Summary</i>	184
КУЛТУРА ПАМЋЕЊА, ДОГАЂАЈИ, ИСТРАЖИВАЧИ, ПРОЦЕСИ CULTURE OF REMEMBRANCE: EVENTS, RESEARCHERS AND PROCESSES	187
Жељко Г. Савановић, Драгиша Д. Васић	
Образовање у функцији унапређења пољопривреде у Врбаској бановини	189
Education in the function of improving agriculture in the Vrbas Banovina – <i>Summary</i>	209
Богдан Д. Дражета	
Етнолошка и антрополошка проучавања Источног Сарајева: постанак, развој и будуће перспективе „новог“ града	211
Ethnological and Anthropological Studies of East Sarajevo: Origin, Development and Future Prospects of the “New” City – <i>Summary</i>	229
Урош Д. Микетић	
Лист <i>Јединство</i> : прилог проучавању привредних проблема на Косову 1966–1973. године	231
The Newspaper <i>Jedinstvo</i> : A Contribution to the Study of Economic Problems in Kosovo between 1966 and 1973 – <i>Summary</i>	251
ВАСПИТАЊЕ, ОБРАЗОВАЊЕ И НАСТАВА – ЈУЧЕ, ДАНАС, СУТРА UPBRINGING, EDUCATION, TEACHING – YESTERDAY, TODAY, TOMORROW	253

Драго Ј. Бранковић, Славиша В. Јењић Методичке компетенције – релевантан циљ и исход школовања будућих учитеља Competencies in Teaching Methodology – the Ultimate Goal and Outcome of the Future Teachers' Education – <i>Summary</i>	255 273
Татјана Г. Марић, Драженко Л. Јоргић Инструкција и помоћ родитеља ученицима при учењу и изради домаћих задатака током пандемије Covid 19 Parents' Instruction and Assistance to Students in Learning and Doing Homework During the Covid 19 Pandemic – <i>Summary</i>	275 291
Влатка Љ. Спасојевић, Миле Ђ. Илић Утицај контекстуализованог учења у настави на развој метакогнитивних вјештина и мотивације за школско учење The Impact of Contextual Learning in Teaching on the Development of Metacognitive Skills and Motivation for School-related Learning – <i>Summary</i>	293 316
Србољуб В. Ђорђевић, Луција С. Ђорђевић Развијеност графомоторних способности код ученика са сметњама у развоју Development of Graphomotor Abilities of Students with Disabilities in Primary School – <i>Summary</i>	319 337
Гордана С. Дукић Компетенције наставника за инклузивно поучавање и учење Teacher Competencies for Inclusive Teaching and Learning – <i>Summary</i>	339 359
Драгана Г. Радивојевић, Неда Б. Гаврић Унапређивање наставе природе и друштва путем мултимедијалних презентација Improving Teaching of Nature and Society Through Multimedia Presentations – <i>Summary</i>	361 377
Gorjana D. Vujović Relacije između dimenzija otpornosti i psihopatskih crta studenata Relations Between Dimension of Resistance and Psychopathic Traits of Students – <i>Summary</i>	379 394
Мира Д. Лакетић Ефекти анализе књижевног лика у варијантама индивидуализоване наставе Effects of Literary Character Analysis in Models of Individualized Teaching – <i>Summary</i>	397 421

Соња С. Каурин, Ранка Р. Перућица Задовољство студената Филозофског факултета онлајн наставом током пандемије Covid-19	423
Satisfaction of Students of the Faculty of Philosophy with Online Classes During the Covid-19 Pandemic – <i>Summary</i>	439
Слободан М. Јовић Педагогизација дјетињства као тема у српској ауторској поезији за дјецу	441
Pedagogization of Childhood as a Topic in Serbian Poetry for Children – <i>Summary</i>	456
ЈЕЗИК У СВЈЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРОУЧАВАЊА LANGUAGE IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY STUDIES	457
Маја М. Žarković Мссray Morphological Productivity of Compound Nouns in English at the Level of Word-Formation Types	459
Morfološka produktivnost složenih imenica u engleskom jeziku na nivou tvorbenih tipova – <i>Rezime</i>	477
Панајотис Г. Асимопулос, Софија А. Будури Одећа и обућа у грчком, руским и српским фразеологизмима: контрастивна семантичкосинтаксичка анализа	479
Clothing and Footwear in Greek, Russian and Serbian Phraseologisms: A Contrastive Semantico-Syntactic Analysis – <i>Summary</i>	493
Милица М. Галић Петровић Конфликти у глобализујућем друштву и преображај идентитета: случај превођења	495
Conflicts in the Globalizing Society and the Transformation of Identity: A Case of Translation – <i>Summary</i>	511
Вера М. Вујевић Ђурић Туђи говор у језику британске штампе	513
Reported Speech in the Language of the British Press – <i>Summary</i>	534
Младен Д. Папаз Modalni индикатори саопштавања без предикације у новинским извјештајима на српском и нјемачком језику	535
Modal Indicators of Reporting Without Predication in Newspaper Reports in German and Serbian – <i>Summary</i>	552
КЊИЖЕВНОСТ У СВЈЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ПРОУЧАВАЊА LITERATURE IN THE LIGHT OF CONTEMPORARY STUDIES	553

Невена И. Лукинић	
Значај путописа у настави књижевности савременог доба	555
The Importance of Travelogues	
in the Contemporary Literature Teaching – <i>Summary</i>	572
Aleksandra Z. Stojanović	
<i>Ko je pravi svedok?</i> Svedočenje i pripovedanje u	
dokumentarnom romanu <i>Sonnenschein</i> Daše Drndić	573
<i>Who is the real Witness?</i> Testimony and Narration	
in Daša Drndić's Documentary Novel <i>Trieste</i> – <i>Summary</i>	589
Бојана С. Лубарда	
Феноменологија, филозофија Едмунда Хусерла и Иво Андрић:	
Феномен рата у Андрићевим приповеткама	591
Phenomenology, philosophy of Edmund Husserl and Ivo Andric:	
Phenomena of War in Andric's short stories – <i>Summary</i>	607
Љиљана Ж. Чекић	
Музика на сцени бањалучког Народног позоришта	
између два свјетска рата	609
Music on the Stage of the Banja Luka National Theater	
Between the Two World Wars – <i>Summary</i>	631
КЊИГА, КУЛТУРА И ОБРАЗОВАЊЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ	
BOOKS, CULTURE AND EDUCATION THROUGH HISTORY	633
Карла К. Селихар, Жељко У. Вучковић	
Читаонице ђачких дружина као носиоци просветитељста и	
националног препорода српског народа у	
Хабзбуршкој монархији у 18. и 19. веку	635
Educational and Cultural Mission of Student Societies' Reading Rooms	
in Vojvodina during the 18th and 19th Centuries – <i>Summary</i>	648
Гордана М. Рудић, Данка М. Ивошевић	
Промене у каталожким стандардима и логичкој основи	
каталогизације у електронском окружењу	649
Changes in Cataloging Standards and the Logical Basis	
of Cataloging in the Electronic Environment – <i>Summary</i>	666
ПОЛИТИКА И СТВАРНОСТ	
POLITICS AND REALITY	667
Vuk B. Vučetić, Stefan Z. Ratković	
Politički slogani na lokalnim izborima u Republici Srpskoj	669
Political Slogans in the Local Elections	
in the Republic of Srpska – <i>Summary</i>	699

ЕДУКАЦИЈА У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ И УНАПРЕЂЕЊА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ EDUCATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION AND IMPROVEMENT	701
Горан В. Мутабџија Концепти простора као границе модерне: филозофско-географски аспект	703
Concepts of Space as Borders of Modernity: Philosophical-Geographical Aspect – <i>Summary</i>	726
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	727
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS	733

KO JE PRAVI SVEDOK? SVEDOČENJE I PRIPOVEDANJE U DOKUMENTARNOM ROMANU SONNENSCHNEIN DAŠE DRNDIĆ

Cilj rada jeste istražiti mogućnost pisanja posle događaja koji predstavlja traumu kako na individualnom tako i na kolektivnom nivou. Pitanje koje se pokreće jeste: *Zašto izabrati formu dokumentarnog romana za predstavljanje svedočenja o Holokaustu?* Ističe se paradoks svedoka, jer pravi svedok može biti samo onaj koji je stradao. Međutim, teoretičari poput Đ. Agambena, Ž. F. Liotara i Š. Felman pokazali su da su narativi o Aušvicu ne samo mogući već i neophodni. Značaj književnosti u materijalizovanju i prevazilaženju traume ne sme se zanemariti, što postaje jasno kod spisateljice Daše Drndić u romanu *Sonnenschein*. Ovaj roman izdvaja se po složenoj narativnoj strukturi koja uključuje različite oblike pripovedanja: dijaloge, dnevnike, spiskove, zvanična dokumenta, fotografije. Jedinstvenim spojem istorije i fikcije, D. Drndić čitaocima predstavlja jedan od načina pisanja posle Holokausta, koji daje glas svim prethodno marginalizovanim i zaboravljenim licima.

Ključne reči: *Sonnenschein*, D. Drndić, svedok, pisanje, priča, Holokaust.

NEOPHODNOST SVEDOČENJA

Žan-Fransoa Liotar [Lyotard] (1991: 10) izjavljuje da „žrtva može da bude samo mrtva“, čime dovodi u pitanje čin svedočenja i postojanje samih svedoka. Ispitivanjem (ne)mogućnosti svedočenja, Liotar navodi

---

* aleksandra.stojanovic@filum.kg.ac.rs

da se postojanje gasne komore može dokazati jedino ukoliko o njoj svedoči neko ko je u njoj bio, što je nemoguće, jer „ako je neko umro, ne može da svedoči da ga je gasna komora ubila” (10). Dori Laub [Laub] (Felman & Laub, 1992: 80) Holokaust posmatra kao „događaj koji nije stvorio svedoke”. Savršen zločin bio bi upravo onaj koji nema svedoke, ali to pak ne podrazumeva da treba ubiti svedoke, već „postići ćutanje svedoka, gluvoću sudija i nekonzistentnost (bezumlje) svedočenja” (Lyotard, 1991: 15).

Prilikom jednog intervjua, Primo Levi [Levi] (2001: 251–252) izjavljuje:

Postoji jedna praznina u bilo kom svedočenju: svedoci, po samoj definiciji, jesu oni koji su preživeli i stoga su svi oni, u određenoj meri, bili privilegovani [...] Sudbinu običnog zatvorenika niko nije ispričao zato što je fizički bilo nemoguće da on preživi. Drugi i ja smo opisivali običnog zatvorenika logora, govoreći o *Muselmann*-u: ali sami *Muselmann*-i nisu progovorili¹².

P. Levi ističe da preživeli nisu pravi svedoci već da samo govore u ime stradalih, pravih žrtava. Đorđo Agamben [Agamben] (1999: 34) pravi razliku između „kompletnog” svedoka, onoga ko ne može da svedoči, i „pseudo svedoka”. Jedini pravi svedok jeste *Muselmann* – osuđen na smrt u logoru. *Muselmann* jeste

[...] ime koje su zatvorenici dali drugim zatvorenicima u logoru koji su zbog izgladnjavanja, prekomernog rada, pozicije i učestalog zlostavljanja, fizičkog i psihičkog od strane SS čuvara, bili svedeni na leševe koji govore, zombije, 'ljude-mumije', mrtvo-žive neljude koji su izgubili volju za životom³ (Miller, 2012: 36).

---

¹ “There is another gap in any testimony: the witnesses, by definition, are survivors and thus all of them, to some degree, benefited from some privilege [...] The fate of the common prisoner has not been told by anyone, because it was materially impossible for him to survive. The common prisoner of the camps has been described by me and others, when we speak of the *Muselmann*: but the *Muselmann* themselves have not spoken.”

² Svi citati iz strane literature dati su u prevodu autora rada.

³ “ [...] a name given by prisoners in the camps to those other prisoners who, through starvation, overwork, beatings, and repeated abuse, both physical and verbal, by the SS guards, became reduced to talking corpses, zombies, ‘mummy-men,’ dead-alive nonhuman persons who had lost the will to live.”

Kako *Muselman* nije mogao direktno svedočiti o svom iskustvu, preživeli govore umesto njega i, kao pseudo svedoci, „svedoče svedočanstvu koje nedostaje“⁴ (Agamben, 1999: 34).

Podelom na prave i „pseudo svedoke“, dovela se u pitanje verodostojnost svih zapisa o Holokaustu. Uzmimo u obzir da je i narativ pseudo svedoka podjednako važan, odnosno jedino što nam je dostupno. Svedočenje je neophodno da bi se događaj uopšte formirao jer, dok se ne ispriča, biće kao da se nije dogodio. Pisanje, odnosno pričanje, je lekovito, ne samo za onoga koji događaj pokušava da preboli već i za širu javnost. Pisanje predstavlja ključni momenat u činu svedočenja, jer „narrativna funkcija sama po sebi donosi spas“ (Lyotard, 1991: 159), doprinoseći tome da se iskustvo zaokruži i trauma prebrodi. „Preživelim ne samo da je bilo potrebno da prežive da bi mogli da ispričaju svoju priču; takođe im je bilo neophodno da ispričaju svoju priču kako bi preživeli“⁵ (Felman & Laub, 1992: 78). Događaj se ne može učiniti stvarnim sve dok se ne ispriča, odnosno dok se ne formira kao priča. Svako ko svedoči u neku ruku postaje i pisac time što stvara narativ svog života i kontekstualizuje ga u odnosu na veća kulturna dešavanja. „Levi nije sebe smatrao piscem; postao je pisac da bi mogao da svedoči“⁶ (Agamben, 1999: 16). Značenje reči *autor* kakvo danas poznajemo kasno se pojavilo. Agamben nam skreće pažnju na to da je reč

[...] *auctor* prvobitno označavala osobu koja interveniše u slučaju maloletnika (ili osobu koja, iz bilo kog razloga, nema sposobnost da postavi pravno valjani akt), da bi mu obezbedio validnu titulu koja mu je potrebna⁷ (Agamben, 1999: 148).

Autor jeste onaj koji govori umesto onih koji to ne mogu učiniti za sebe, time popunjavajući praznine koje fale u narativu velikih istorijskih događaja. Glas se vraća onima kojima je oduzet, a istovremeno i daje onima koji nisu nikada dobili priliku da progovore. Svedočenje iz druge ruke podjednako je validno zato što je u pitanju

---

⁴ “bear witness to a missing testimony”

⁵ “The survivors did not only need to survive so that they could tell their story; they also needed to tell their story in order to survive.”

⁶ “Levi does not consider himself a writer; he becomes a writer so that he can bear witness.”

⁷ “*auctor* originally designates the person who intervenes in the case of a minor (or a person who, for whatever reason, does not have the capacity to posit a legally valid act), in order to grant him the valid title that he requires.”

prenošenje iskustva stradanja čitavog naroda. Suzan Sulejman [Suleiman] ističe da je svedočenje

[...] uvek potreba pojedinca; ali ako se odnosi na kolektivnu istorijsku traumu, onda će se, takođe iz potrebe, raditi o više od jedne osobe [...] Jedan svedok, čak i kada se priseća svog iskustva, predstavljaće sve one koji su bili u sličnoj poziciji u isto vreme ili na istom mestu⁸ (Suleiman, 2006: 134).

Pisanje o Holokaustu ne samo da pruža mogućnost žrtvi da sebe „ponovo izgradi kao biće i kao čoveka, da ostane u životu” (Melić, 2013: 379), već i da osvetli mračni deo ljudske istorije koji se ne sme zaboraviti.

Dori Laub (1992: 59) govori o ženi u kasnim šezdesetim godinama koja je, tokom intervju a o svom iskustvu u Aušvicu⁹, kao očevidac opisivala trenutak pobune u logoru, kada su četiri dimnjaka eksplodirala. Istoričari navode da je njeno svedočenje neobjektivno, jer postoje arhivski podaci o tome da je samo jedan dimnjak podignut u vazduh, a ne četiri, kako je žena navela. Međutim, ovaj podatak nije od suštinske važnosti za njeno svedočenje, jer ono što ona navodi jeste nešto mnogo značajnije od brojeva. Ona svedoči o svom *iskustvu*, o osećaju i slobodi koju je doživela u tom trenutku, što se ne može nikada rekonstruisati iz istorijskih dokumenata. Ovakvo svedočenje ne služi samo da prenese iskustvo i znanje o događaju onima koji nisu bili prisutni već i da pomogne svedoku da formira svoju priču. Ova žena je „došla, zaista, da svedoči, ne o empirijskom podatku u vezi sa brojem dimnjaka, već o pobuni, o afirmaciji preživljavanja, o rušenju okvira smrti¹⁰” (Felman & Laub, 1992: 62). Sam proces stvaranja narativa zahteva rekonstrukciju istorije, eksternalizovanje događaja, prenošenja priče izvan sebe, a onda primanje te iste priče u sebe opet. Preživeti za žrtvu znači dobiti šansu da ispriča svoju priču, čime će preuzeti

---

⁸ “[...] always of necessity individual; but if it refers to a collective historical trauma, it will, also of necessity, be about more than the experience of a single person ... The single witness, even while recounting his or her own experiences represents all those who were in a similar position in the same time and place.”

⁹ Intervju je dat za projekat *Video Archive for Holocaust Testimonies* na Univerzitetu Jejl.

¹⁰ “She had come, indeed, to testify, not to the empirical number of chimneys, but to resistance, to the affirmation of survival, to the breakage of the frame of death.”

odgovornost nad njom i zapravo tek tada je prihvatiti kao deo sebe. Kako „svedočenja nisu monolozi; ne mogu stojati sami¹¹” (Felman & Laub, 1992: 70). Premda svedočenje može biti dodatna trauma za pojedinca, ono je neophodno kako bi se ta trauma prebrodila. Potrebno je pisati da bi se događaj preneo, jer svedočenje postaje efikasno sredstvo u sprečavanju ponavljanja nečoveštva, kao što je bio Holokaust, tek onda kada ima ko da ga pročita. Stoga pisanje književnih dela o Holokaustu kojima je cilj da prenesu i približe „pojam i iskustvo radikalnog zla” (Melić, 2013: 374) znatno doprinosi historiografiji. Odnos historiografije i književnosti postaje kompleksan kada književna dela počnu da se bave istorijskim događajima, pri čemu nova forma narativa „transformiše istoriju tako što pruža literarno svedočanstvo o Holokaustu¹²” (Felman & Laub, 1992: 95). Literarno svedočenje ima funkciju da osvesti čitaoca, pruži uvid u mračni deo ljudske istorije od koga ne treba bežati i pretvarati se da se nikada nije dogodio.

ISTORIJA I FIKCIJA

Na pitanje da li je moguće koristiti fikciju da bi se svedočilo o Holokaustu J. H. Miler [Miller] ističe dve aporije. Problem predstavljanja iskustva iz logora u delu fikcije jeste u tome što su činjenice o Aušvicu same po sebi teško pojmljive i teško se mogu predstaviti bilo kojim oblikom umetnosti, što može dovesti do pogrešnog shvatanja da je Aušvic, zbog toga što se ne može izraziti, u istoj ravni sa Bogom. Druga aporija jeste što u fikciji postoji određen nivo estetizacije koji nije prihvatljiv jer, uvodi čitaoca u anesteziju. Svaki narativ o Holokaustu jeste sklapanje arbitrarnih detalja tako da se formira priča o njima” (Miller, 2012: 25–26).

Prema H. Vajtu [White], svaki istorijski događaj prolazi kroz proces „fabuliranja”¹³ pri čemu istoričar, odnosno pripovedač, uobličava događaje tako da oni sačinjavaju jedinstvenu celinu. Tokom ovog postupka unosi se novo značenje koje prethodno nije postojalo i tekst postaje *priča*. I romanopisac i istoričar svoj narativ stvaraju tako što se služe nemotivisanim činjenicama u koje unose značenje time što određuju kako će se podaci predstaviti, koji će podaci biti uključeni, kojim stilom će biti napisano i u kojoj formi će se predstaviti. „Odsustvo narativnog kapaciteta ili odbijanje narativa ukazuje na

---

¹¹ “Testimonies are not monologues; they cannot take place in solitude.”

¹² “transform history by bearing literary witness to the Holocaust”

¹³ H. Vajt ovaj postupak definiše kao *emplotment* (vidi Vajt 1987).

odsustvo ili odbijanje samog značenja¹⁴” (White, 1987: 2). Fikcija, odnosno književnost, obogaćuju historiografiju jer pružaju drugu viziju događaja koja uključuje lično iskustvo i patnju pojedinca kojoj nije moguće pristupiti preko dokumenata, spiskova, datuma.

Istorijske priče i izmišljene priče liče jedne na druge jer, bez obzira na razlike u njihovom neposrednom sadržaju (stvarni događaji, izmišljeni događaji, tim redom), njihov krajnji sadržaj jeste isti: strukture ljudskog vremena¹⁵ (White, 1987: 178–180).

Zahvaljujući fikciji, preživeli su dobili priliku da ispričaju svoju priču i kontekstualizuju vlastitu traumu kako bi izgradili i ojačali sopstvenu ličnost. „Lično iskustvo, kada se zapiše, neizbežno se okreće fikciji. Potreba da se pruže detalji koji će dati 'osećaj života' ispričanim epizodama vodi ka izmišljanju¹⁶” (Suleiman, 2006: 160). Stoga se svako svedočenje nužno pretvara u fikciju, jer prilikom svedočenja svedok svaki put menja priču kada je prenosi time što može da izostavi potisnuto ili umanjiti pojedine detalje, dok neke može da preuveliča u skladu sa time kako ih je pojedinac subjektivno doživeo. To ne čini svedočenje manje verodostojnim ili neistinitim, već samo doprinosi tome da ne izgubimo iz vida da je u pitanju svedočenje ljudskog bića na koje je trauma iskustva ostavila posledice.

Narativi o Aušvicu „nisu samo nizanje podataka već i njihova interpretacija¹⁷” (Miller, 2012: 26). Književnost predstavlja značajan instrument kojim će se pojedincu na smislen način preneti i približiti iskustvo logora kada se izvuče iz hrpe brojeva, datuma i suvoparnih istorijskih podataka. H. Semprun, kada je želeo da svedoči, odlučio se za fikciju kao najpogodnije sredstvo, jer je „bio ubeđen u paradoks da će samo veštačka priroda književnosti, koja omogućava izmišljanje i razne vrste 'pesničke slobode' uz činjenično izveštavanje, moći da prenese istinu tog iskustva” (Lothe, Suleiman & Phelan, 2012: 4).

---

¹⁴ “an absense of narrative capacity or refusal of narrative indicated an absense or refusal of meaning itself”

¹⁵ “Historical stories and fictional stories resemble one another because whatever the differences between their immediate contents (real events, imaginary events, respectively), their ultimate content is the same: the structures of human time.”

¹⁶ “Personal experience, when written, veers almost inevitably toward fiction. The necessity for details that give the ‘feel of life’ to narrated experience leads toward invention”

¹⁷ “are not just an ordering of facts but an interpretation of them”

Fikcija nam omogućava da događaj dobije na punoći, živopisnosti i značaju kada se u njega uključi priča pojedinca, „običnog“ čoveka, čiji je glas često zanemarivan u svetlu krupnog istorijskog događaja.

STRUKTURA ROMANA

Roman *Sonnenschein*, hrvatske spisateljice Daše Drndić, objavljen je 2007. godine u Zagrebu. Na engleskom, francuskom i italijanskom jeziku objavljen je kasnije pod naslovom *Trieste*. Pored toga što je osvojio jednu od najznačajnijih hrvatskih književnih nagrada „Kiklop“, roman *Sonnenschein* dobio je i „Independent“ nagradu za najbolji strani roman po izboru čitalačke publike. Međutim, uprkos brojnim pozitivnim kritikama i značajnim temama koje roman pokreće, njemu se nije posvetilo puno pažnje kod nas. Roman *Sonnenschein* jedinstven je po svojoj formi, jer uključuje istorijske podatke, proverljive činjenice i dokumenta iz arhiva u vidu mapa, spiskova, fotografija, ali i elemente fikcije. U cilju da prenese svoje svedočenje, Daša Drndić se u ovom dokumentarnom romanu oslanja na fiktivnu protagonistkinju Hayu Tedeschi. U tekstu o porodici Tedeschi opisane su istorijske ličnosti čije je postojanje potvrđeno tačnim datumima i fotografijama. D. Drndić njihovu istoričnost dodatno ističe time što se u čitavom romanu mogu pronaći fusnote sa informacijama i „dokazima“ o svakoj ličnosti čiju nam priču Haya prenosi.

Roman Daše Drndić razlikuje se po strukturi u odnosu na uobičajenu formu svedočenja o Holokaustu u kojoj žrtva počinje narativ svojim životom pre rata, zatim opisuje put ka logoru, iskustvo u logoru i, naposljetku, oslobođenje. Umesto toga, protagonistkinja Haya Tedeschi, svojim istraživanjem i prikupljanjem dokumenata, rekonstruiše događaje o kojima nije imala svest dok su se odigrali. Kako junakinja romana retroaktivno saznaje istinu o stradanju Židova i krađi dece za projekat Lebensborn¹⁸, to se odražava na pripovedanje i strukturu romana. Roman se može sagledati kroz tri celine. Prvi deo odnosi se na istoriju židovskih porodica Baar i Tedeschi, dok je treći deo posvećen deci Lebensborna i ukradenom sinu Haya Tedeschi. Drugi deo posebno ističemo kao najrelevantniji za našu diskusiju, jer se

---

¹⁸ Lebensborn bila je nacistička organizacija, osnovana 1935. godine, imala je za cilj podizanje stope nataliteta „arijevaca“, osoba koje je nacistička stranka smatrala rasno čistim. Ova organizacija prvenstveno se fokusirala na neudate žene koje su u tajnosti rađale decu koja bi potom bila data na usvajanje u nemačkim porodicama.

sastoji od spiska imena ubijenih Židova i iskaza svedoka na suđenju u Nirnbergu.

D. Drndić navodi fiktivno svedočenje žrtava Holokausta, odvajajući ga strukturalno od ostatka teksta tako što ga ispisuje italikom. Svako svedočenje napisano je u prvom licu i ima istu formu – prvo pojedinac opisuje strahote kroz koje je prošao i svoje lično iskustvo, zatim govori o drugim žrtvama i zaključcima koji se na osnovu njihovih krika mogu izvesti i tek na samom kraju svedočenja navode svoje ime. Navodimo samo jedan od primera ovakvog svedočenja:

Bio sam u ćeliji broj osam, sam, sa štakorima, u mraku. Zrak i svetlost dopirali su kroz rupicu na stropu, hranu su nam doturali kroz otvor na vratima koja su uvijek bila zatvorena. Svakog poslijepodneva svake večeri ljudi su zapomagali i urlali na slovenskom, talijanskom i hrvatskom, onda bi u dvorište ušao kamion i vozač bi pustio da mu motor radi da se ne čuju oni užasni krici. Tada smo shvatili da odvođe ljude u krematorij. Kad je puhao široko, u ćelije nam je dopirao nepodnošljiv smrad, miris spaljenog mesa. Svi smo povraćali. Ja sam Ante Pelozza iz Velih Muna (Drndić, 2018: 252–253).

Na osnovu prethodnog citata možemo zaključiti da je svedočenje na početku lišeno bilo kakvih ličnih obeležja, predstavlja se kao priča koja, kako joj se intenzitet povećava, dobija na značaju da bi se na kraju potpuno oblikovala. Tek nakon što je ispričana, svedok je prihvata kao svoje iskustvo i ona postaje događaj. Ovakvo svedočenje, iako nije direktno i iz unutrašnjosti neophodno je izneti i njegov značaj se ne sme umanjiti, „jer niko ne može da svedoči iz pozicije smrti i ne postoji glas kojim se može izraziti nestajanje glasa” (Agamben, 1999: 35).

D. Drndić polazi od istorijskih činjenica poput datuma i lokacija logora, a zatim ih nadograđuje i popunjava elementima fikcije koje je autorka formalno istakla. Pošto uključuje dokumentarnu građu koliko i fikciju, roman se može nazvati hibridnim. Kako su elementi fikcije savršeno uklopljeni u jedinstvenu celinu i napisani sa podjednakom detaljnošću i preciznošću, neprepoznatljivi su u odnosu na prave istorijske ličnosti i događaje. Unošenjem dokumentarne građe u svoj roman, D. Drndić postiže i efekat začudnosti (*ostranenie*), čime se uvodi nova perspektiva (Luketić, 2018: 12). Zbog ovakve strukture, roman se ističe u odnosu na druga dela ovog žanra i predstavlja unikatan doprinos književnosti Holokausta.

Dolazimo, dakle, do pitanja *zašto izabrati ovakvu formu romana kao formu za predstavljanje svedočenja o Holokaustu?* Birajući roman kao

književnu formu, D. Drndić omogućava da se priča ispiše, približi čitaocu i tako materijalizuje u kulturi koja ga čita. Upravo je forma dokumentarnog romana najbolji izbor za prenošenje ovakve poruke, jer čitalac ne može ispustiti iz vida da se radi o pravim događajima. Prednost romana naspram istorijskih zapisa o Holokaustu ogleda se u prirodi same književnosti i njenom vanvremenskom karakteru i snažnom uticaju. Pored toga što pruža mogućnost da bilo ko ispriča svoju priču, bio on pravi svedok ili ne, u romanu se ističe ne samo događaj kao takav već i sama ljudska priroda. Autorka romana ne samo da postiže da priča jednog čoveka bude ispričana i njegov život zabeležen već i da se prikaže čitav period, patnja celog naroda i sveopšte zlo koje je zadesilo čovečanstvo. Fikcija doprinosi autentičnosti naracije, jer podseća čitaoca na ljudskost aktera ovih nemilih događaja, ujedno i pazeći da se svedočenje traume ne zagubi u tekstualnom nizu arhivskog materijala, u „hrpi mrtvog papira” (Drndić, 2018: 8). Tako se ističe značaj svakog pojedinca i svakog izgubljenog života. Kako nije moguće imati uvid u svaki detalj nečijeg života, uključujući svakodnevni život koji upravo pojedinca približava čitaocu iskustvu, fikcija služi da popuni praznine.

NARATIV HAYE TEDESCHI

U romanu se mogu prepoznati dva pripovedna glasa. Prvi glas pripada sveznajućem pripovedaču koji je samo prividno neutralan, ali zapravo govori iz perspektive Haya Tedeschi „tako da se odvijanjem romana na kraju gotovo potpuno izjednačuje s Hayinim unutarnjim glasom” (Lukić, 2010: 30). Drugi glas pripada njenom sinu Antoniju koji prenosi svoju potragu za identitetom. U oba slučaja možemo prepoznati neznanje, odnosno „socijalnu nijemost” (Lukić, 2010: 30), koja vodi do formiranja identiteta onda kada priča počne da se sastavlja.

Roman počinje scenom Haya Tedeschi koja sedi sa crvenom korpom pod nogama i „šezdeset i dvije godine čeka” (Drndić, 2018: 7). Razlog njenog čekanja eksplicitno je naveden u romanu i odnosi se na pronalazak njenog ukradenog sina. Međutim, čekanje se ogleda i u želji da njena priča bude ispričana, da konačno uspešno poveže delove svog života koji stoje pod njenim nogama, u crvenoj korpi u kojoj se nalaze „pisma, poneka preko stotinu godina stara, fotografije, razglednice, isječci iz novina [...]” (Drndić, 2018: 8). Ovim putem Haya „uređuje svoje postojanje” (Drndić, 2018: 8) u pokušaju da prevaziđe traume iz mladosti i izgradi narativ svog života. Svesna toga da je „njena priča

mala” (Drndić, 2018: 8), Haya shvata da se ipak mora zabeležiti jer je, i kao takva, veća od nje same.

Ispričati priču znači uvesti događaj u stvarnost. Kod D. Drndić ova misao može se razumeti kroz Hayinu potragu za sinom, tokom koje je ona uvidela pravu istinu o događajima koji su je tada okruživali. Haya rađa sina Antonija Tedeschija 31. oktobra 1944. godine. Otac deteta je nemački oficir Kurt Franz i tek kada je krenula da istražuje i skuplja dokumenta, u pokušaju da rekonstruiše svoj život i stvori koherentnu priču, ona saznaje da je on ozloglašeni ubica iz logora Treblinka. Kada je imao pet meseci, Antonio „naglo i tiho nestaje kao da nije ni bilo” (Drndić, 2018: 136). Ovaj događaj predstavlja okosnicu romana, jer pokreće Hayinu istragu koja rasvetljava kidnapovanje dece, mučenje u logoru, ubistva i ostala zlodela načinjena nad Židovima. Antonio tek na samrti svoje usvojene majke, Nemice Marte Traube, saznaje o svom pravom poreklu što pokreće njegovu potragu za svojim identitetom. On obilazi Evropu „izbeumljeno kopajući po arhivama raznih gradova, raznih zemalja” (Drndić, 2018: 347) tražeći podatke o svojoj biološkoj majci u pokušaju da sastavi priču svog života i spozna sebe.

Sjedio sam u svojoj hotelskoj sobi u Gorizii okružen papirima, arhivskim dokumentima, pismima, prepiskama, fotografijama, knjigama svime što sam za osam godina traganja sakupio i po ne znam koji put sve to slagao, preslagivao, razgledao, *čitao*, ponavljao činjenice kao da se spremam na operaciju nakon koje ću *progledati* (Drndić 2018: 350).

Haya i Antonio se, dakle, mogu sagledati kroz prizmu pisca koji sastavlja knjigu. Premda oboje nisu bili direktni svedoci mnogih gnusnih događaja tokom rata, oni mogu posrednim putem postati prenosiooci svedočenja. U pokušaju da sistematski iznese istoriju svoje porodice, Haya pričom konstituiše svoj identitet naspram traumatskog događaja. Tedeschi porodica živela je u „iluziji neznanja” (Drndić, 2018: 77), dolazeći do saznanja o ratu putem informacija iz druge ruke. Ljude u ovakvoj poziciji Daša Drndić u romanu naziva *bystander*-ima. Oni su „pošteni ljudi koji se ne miješaju u događaje o kojima malo znaju” (Drndić 2018: 109) i poput Haya koja nikada „nije pitala” (Drndić, 2018: 108), oni žive neometano da bi kasnije isticali svoju nevinost izjednačavajući je sa neznanjem (Drndić, 2018: 87). Antonio takođe zauzima ulogu *bystander*-a, jer i sam za sebe kaže: „Rastao sam kao što raste većina djece, obično, uhodano i manje-više dosadno” (Drndić 2018: 351). U kući u kojoj je odrastao o ratu se nije govorilo, te

je Antonio kao dete bio zaštićen od patnje kroz koju bi prošao da je ostao kod Haya.

Nijedan posmatrač ne može ostati neukaljan, to jest, da zadrži integritet – celovitost i odvojenost – koji može ostati nekom-promitovan, neoštećen samim tim što su bili svedoci¹⁹ (Felman & Laub, 1992: 81).

Premda je Haya bila *bystander* dok su se događaji odigravali, kada je izgubila sina i krenula u potragu za njim otkrila je gnusnu istinu o logorima koje tada nije bila svesna. Haya nema iskustva o logorima iz prve ruke, ali zato putem dokumenata koje je otkrila ona prenosi priču stradalih, svedoči o njihovom postojanju i o samom svedočenju.

Imajući u vidu da se Hayino sedenje nad korpom može izjednačiti sa činom pisanja, crvena korpa iz koje „vadi svoj život i vješa ga na imaginarni konop stvarnosti” (Drndić, 2018: 8), može se posmatrati kao knjiga. Ona je pletena na isti način kao što je u knjigu utkano mnoštvo životnih priča koje se tako ne mogu izgubiti, zaboraviti i zanemariti. Dok traga za svojim sinom, Haya prikuplja podatke, čime nas podseća na autora koji se priprema za pisanje romana. Podsetimo se prvobitnog značenja reči *autor*, pri čemu možemo uočiti da Haya tokom svoje potrage govori o sinu koji, ne znajući ništa o svom poreklu, nije mogao da ispriča svoju priču. Haya se pojavljuje i kao svedok otmice dece za Lebensborn program, pa se čitav roman može sagledati kao svedočanstvo. Ovo se ogleda i kroz Hayin odlazak u grad Bad Arolsen, najveću arhivu iz vremena Drugog svetskog rata, u kome se nalaze

[...] ljudski životi s imenima stvarnim i izmišljenim, s imenima dodanim ili oduzetim, životi s identitetom i bez njega, životi smisleni i obesmišljeni, nije bitno, životi izgubljeni. Zagubljeni (Drndić 2018: 300).

Kako svaka priča želi da bude ispričana, sve što ostaje iza žrtava predstavlja vapaj izgubljenih, koji, kao da govore „*tu smo, pronađite nas*” (Drndić 2018: 301). D. Drndić svedoči u ime onih čija priča nije bila dovoljno važna i „velika” da se tada prenese.

Narativ žrtve – sam proces svedočenja ogromne traume – zaista počinje tako što neko svedoči o praznini, o događaju

---

¹⁹ “No observer could remain untainted, that is, maintain an integrity – a wholeness and a separateness – that could keep itself uncompromised, unharmed, by his or her very witnessing.”

koji još uvek ne postoji, uprkos što je realnost događaja golema i ubedljiva [...] Stvaranje narativa koji se sluša – i čuje – je, dakle, proces i mesto u kome se svest i 'znanje' o događaju rađaju²⁰ (Felman & Laub, 1992: 57).

Sedeći u svojoj sobi nakon šezdeset i dve godine čekanja, Haya postaje spremna da svedoči, a mi smo joj potrebni kao slušaoci da bi u tome uspela. Naime, Haya oseća prazninu u svom životu koja se prepoznaje kroz traumu zbog gubitka sina, neznanju o događajima i nemogućnosti pripovedanja. „*Cvili li to stolica ili možda cvilim ja*” (Drndić, 2018: 7), pita se ona dok opsesivno²¹ pokušava da rekonstruiše svoj život i odredi značenje događaja koji je okružuju. Pripovedanje se razvija kako Haya otkriva podatke o Holokaustu, pa i čitaoci imaju uvid u proces slaganja njenih misli i priče onako kako se dešavaju.

„Istorijska potreba da se svedoči nije mogla da se ostvari tokom samih događaja²²” (Felman & Laub, 1992: 84). Hayi je bila potrebna distanca da bi svoju priču mogla sagledati na pravi način, a zatim i predstaviti, isto kao što Daša Drndić, kao autor ovog romana, govori sa distance. Hayina distanca u ulozi svedoka jeste temporalna, dok je D. Drndić, kao neko ko je rođen u Zagrebu nakon završetka rata, udaljen i temporalno i prostorno. Ono što omogućava Hayi da rekonstruiše istoriju i svedoči u ime žrtava „nije prisećanje, već maštovito angažovanje, projekcija i stvaranje” (Hirsch, 2011: 152). Kao neko ko nije lično bio u logoru, ona ne može svedočiti iz direktne perspektive znanja i ne može imati sećanja o tom iskustvu. Međutim, to ne sprečava Hayu da konstruiše priču, popuni praznine u istoriji stradalih pojedinaca i svedoči u njihovo ime. Ona, baš kao i autorka samog romana, govori iz pozicije postsećanja, koja se

---

²⁰ “The victim’s narrative – the very process of bearing witness to massive trauma – does indeed begin with someone who testifies to an absence, to an event that has not yet come into existence, in spite of overwhelming and compelling nature of the reality of its occurrence [...] The emergence of the narrative which is being listened to – and heard – is, therefore, the process and the place wherein the cognizance, the ‘knowing’ of the event is given birth to.”

²¹ D. Drndić navodi da potraga za sinom i informacijama o Franzu Kurtu postaju Hayina opsesija: „Ta ofucana kartoteka, puna izlomljenih fotografija danas uglavnom nepostojećih ljudi, pretvara se u Hayinu opsesiju” (Drndić 2018: 291).

²² “The historical imperative to bear witness could essentially *not be met during the actual occurrence*”

[...] razlikuje od sećanja po generacijskoj distanci, a od istorije po dubokoj i ličnoj vezi sa objektom. Podsećanje je snažan i veoma naročit oblik sećanja baš zbog toga što je veza koju ima sa objektom ili izvorom uspostavljena ne prisećanjem već imaginativnim zalaganjem i kreacijom²³ (Hirsch, 1997: 22).

Fikcija se pokazuje kao pogodan medij za prenošenje ovakvog iskustva. M. Herš [Hirsch] je smatrala da svako može da svedoči o događajima, bez obzira na temporalnu i spacijalnu distancu.

Medalja se dijelila najhrabrijima, onima koji su preživjeli i onima koji su poginuli. Onima koji su nestali medalja se nije mogla dati. Ti nestali veliki su problem jer, ne može se tek tako nestati. Pretvoriti ni u što. Ti nestali su problem jer kad-tad iskrсну. Vrate se. Bez obzira na vrijeme, bez obzira na oblik u kojem se vrate, u nečijem tuđem tijelu, u nekom glasu, uvek ostave trag (Drndić, 2018: 24).

Nestali se vrate onda kada neko svedoči za njih, kada im se vrati glas. Književnost o Holokaustu upravo čine oni koji se vraćaju, čija sudbina proganja čovečanstvo i ne dozvoljava zaborav.

IZA SVAKOG IMENA KRIJE SE PRIČA

Želeći da svakoj zaboravljenoj žrtvi da glas, Daša Drndić, na devedeset četiri stranice knjige, navodi „imena oko 9000 Židova deportiranih iz Italije ili ubijenih u Italiji i zemljama koje je okupirala između 1943. i 1945. godine” (Drndić, 2018: 147). Preko životne priče Haje Tedeschi, autorka romana daje iskustvo pojedinaca, fokusirajući se na priču koja nije ispričana, čije se pričanje nije smatralo vrednim, „Smrt u logorima postaje strašna iz novih razloga: nakon Aušvica strah od smrti znači strah od nečega što je gore od smrti²⁴” (Adorno, 1973: 371). Šta može biti gore od smrti? Zaborav. Oduzimanje glasa. Gubitak imena.

---

²³ “[...] distinguished from memory by generational distance and from history by deep personal connection. Postmemory is a powerful and very particular form of memory precisely because its connection to its object or source is mediated not through recollection but through an imaginative investment and creation.”

²⁴ “In the camps death has a novel horror; since Auschwitz, fearing death means fearing worse than death.”

Tu listu imena, koja zauzima četvrtinu romana, čitatelj može preskočiti, kao što se u životu često preskaču neugodne spoznaje, ali ne može ne vidjeti da ona postoje, da su tu, ne može izbjeći suočavanje sa svojom odlukom da se tim imenima ne bavi. Čitatelj čak može odlučiti ta imena istrgnuti iz knjige jer su stranice na kojima su ona tiskana perforirane i lako se daju otrgnuti, no tada će u knjizi ostati prazno mjesto, kao što je u stvarnosti ostalo prazno mjesto kada su ljudi odvođeni iz svojih domova i nestajali s ulica, iz škola, iz prodavaonica (Lukić, 2010: 27).

Dati ime nečemu znači odrediti njegovu poziciju u svetu i uspostaviti kao „moguće stvarnosti” (Lyotard, 1991: 48) što će tu osobu ili predmet predstaviti kao datost. Dokle god se govori o stradanju u opštem smislu i navode podaci o broju žrtava, to ne stvara tako snažan efekat kao kada se svakome dodeli jasan referent. Iza svakog imena stoji čitav čovekov život, njegova sreća i patnja, porodica i bol koji je ostao za njim. Tek kada se žrtvama Holokausta dodele imena i kada se razume da ime nije samo jedan od brojeva u nizu, može se shvatiti težina ovog zločina nad čovečanstvom. Kada se daju tačna imena i podaci o žrtvama to čini priču stvarnijom, podsećajući čitaoca da „iza svakog imena krije se priča” (Drndić, 2018: 61). Daša Drndić u prvi plan stavlja pojedince tako što ne dozvoljava da se ičije ime zaboravi. Na taj način, putem posrednika, ljudi svedoče i iz groba.

U romanu *Sonnenschein* primećujemo da istorija nije kolektivna već se uvek govori o pojedincu i njegovoj ličnoj borbi za uspostavljanjem sopstvenog identiteta i svoje priče. Motiv koji se često može uočiti u delima Daše Drndić jeste personalizovanje istorije, jer ona teži da svakom imenu vrati glas i time omogućujući otkrivanje malih priča, koje su podjednako bitne kao i kolektivna priča velikog istorijskog događaja. Usmeravajući pažnju na običnog čoveka, čija se priča neće pronaći u istorijskim udžbenicima, sa rubova istorije izvlače se ličnosti koje su podjednako bitne, ali čija priča je marginalizovana i utišana. „Male priče neprestano izviru” (Drndić, 2018: 87), život stradalih se ne može predstaviti samo u vidu izveštaja na kojem piše broj žrtava. Ne postoji samo jedna priča o Holokaustu već onoliko njih koliko je pojedinaca učestvovalo i svih njihovih potomaka. Književnost Holokausta pruža mogućnost ne samo da se priča ispriča već i da žrtve pronađu i uspostave svoj identitet. „Ljudi objašnjavaju ono što im se desilo ili im se dešava tako što pokušavaju da događaje spoje ili ih na

neki način integrišu u jedan ili više narativa²⁵ (Somers, 1994: 614), čineći jasnim da se iskustvo pojedinca, kao i njegov identitet, „konstituiše kroz narative²⁶” (Somers, 1994: 614). Romane poput *Sonnenschein* nužno je pisati, jer otvaraju kompleksna pitanja o prirodi svedoka i neophodnosti takvog svedočenja.

O pojedincima, njihovom stradanju i umiranju govori se posredno. Kako se ne može znati šta se dešavalo u gasnim komorama, svedoci u romanu *Sonnenschein* opisuju povike i jecaje na osnovu kojih rekonstruišu poslednje trenutke života žrtava. Daša Drndić, kao i njena protagonistkinja, nije neposredno doživela Holokaust, niti govori u ime jedne određene žrtve već kroz fiktivnog lika predstavlja bol i patnju čitavog naroda. Pišući roman koji uključuje mnoštvo životnih priča, ona predstavlja kolektivnu traumu. U tom smislu, Daša Drndić, kao autor ovog romana, jeste svedok po afilijaciji koji pokušava da prenese iskustvo drugog na način koji neće svoje čitaoce ostaviti ravnodušnim.

Literatura

- Drndić, D. (2018). *Sonnenschein*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Liotar, Ž. F. (1991). *Raskol*. Sremski Karlovc: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Luketić, K. (2018). Pobuna u pisanju, *Književna republika*, XVI (5–8), 10–15.
- Lukić, J. (2010). Bol pamćenja i bol zaborava: (anti)povijesni romani Daše Drndić, *Treća*, 2, XII, 23–34.
- Melić, K. (2013). Preplitanje fikcije i svedočanstva u književnosti Šoe: pisanje ili život Horhea Sempruna. U D. Bošković (Prir.), *Srpski jezik, književnost, umetnost: Zbornik radova sa VII međunarodnog naučnog skupa* (373–380). Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Herš, M. (2011). Generacija postsećanja, *Polja, god. 56, 469*, 149–169.

***

---

²⁵ “people make sense of what has happened and is happened to them by attempting to assemble or in some way to integrate these happenings within one or more narratives”

²⁶ “‘experience’ is constituted through narratives”

- Adorno, T. (1973). *Negative Dialectics*. New York: Routledge.
- Agamben, G. (1999). *Remnants of Auschwitz: The Witness and the Archive*. New York: Zone Books.
- Felman, S., & Laub, D. (1992). *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. New York: Routledge.
- Hirsch, M. (1997). *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Levi, P. (2001). *The Voice of Memory: Interviews 1961–1987*. New York: The New York Press.
- Lothe, J., Suleiman S. R., & Phelan, J. (2012). Introduction “After” Testimony: Holocaust Representation and Narrative Theory. In Lothe, J., Suleiman S. R., & Phelan, J. (Eds.), *After Testimony: The Ethics and Aesthetics of Holocaust Narrative for the Future* (1–22). Columbus: The Ohio State University Press.
- Miller, J. H. (2012). Imre Kertész’s “Fatelessness”: Fiction as Testimony. In Lothe, J., Suleiman S. R., & Phelan, J. (Eds.), *After Testimony: The Ethics and Aesthetics of Holocaust Narrative for the Future* (23–51). Columbus: The Ohio State University Press.
- Somers, M. (1994). The Narrative Construction of Identity: A Relational and Network Approach. *Theory and Society*, 23, 605–649.
- Suleiman, S. R. (2006). *Crises of Memory and the Second World War*. Cambridge: Harvard University Press.
- White, H. (1987). *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Aleksandra Z. Stojanović

WHO IS THE REAL WITNESS?
TESTIMONY AND NARRATION IN DAŠA DRNDIĆ'S
DOCUMENTARY NOVEL TRIESTE

Summary

The goal of the paper is to determine whether it is possible to write about an event that is traumatic on both an individual and a collective level. The question the author aims to answer is: *Why choose this particular form to represent Holocaust testimony?* This question inevitably leads us to a paradox about the very nature of witnessing and the existence of a “true” witness, as all of the true witnesses have perished in the gas chambers. However, theorists such as G. Agamben, J. F. Lyotard and S. Felman show that not only is it possible to speak/write about Auschwitz, but it is necessary to do so. The role of literature in materializing and overcoming trauma must not be underestimated, which becomes evident in the works of Croatian author Daša Drndić and especially her novel *Sonnenschein*. This novel is unique due to its complex narrative structure and inclusion of different materials such as dialogues, diary entries, lists, official archive material, photographs. As a unique blend of historiography and fiction, the novel presents readers with an expression of the traumatic experience of the Holocaust, giving a voice to the people who had previously been marginalized and forgotten.

Key words: Trieste, Daša Drndić, witness, writing, story, Holocaust